

ŞEYHÜLMÜVERRİHİN
HALİL İNALCIK YAZIYOR

Kösem Sultan, Osmanlı devlet geleneğinde eşine az rastlanır şekilde devleti yönetmeye çalışmış, kısmen de başarılı olmuştu. 1623'ten itibaren aldığı kararlarla imparatorluk topraklarını kasıp kavuran iç isyanların üstesinden gelmişti. HALİL İNALCIK bu kritik dönemi, belgeleri yeniden yorumlayarak analiz ediyor.

Kösem Sultan

İç-savaş dönemi 1623-1632

Bir "saltanat nâibi" olarak Kösem, ve Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı

II. Osman'ın katliyle 2. kez tahta geçen I. Mustafa, vezirâzam Kemankeş Ali Paşa'nın ulema ile anlaşması sonucu tahttan indirildi. Bu dönemde asker kullar olsun, devlet başındakiler olsun, hareketlerine meşrûluk kazandırmak için daima ulema ile ittifak etmekte idi. Ulema da, kendi ayrıcalık ve geçim kaynaklarını arttırmak için bundan yararlanmakta idiler. Birbirine rakip ulema, şeyhülslâmlık için kullara dayanır, onları kışkırtıp rakibi azlettirirdi. Harem'de *Kafes*'te saklanan Şehzade Murad, "ekber-i şehzâdegân" olduğundan tahta getirildi. Murad o zaman 12 yaşında idi. Annesi *Kösem* lakabıyla bilinen Mahpeyker Valide Sultan, Saray'da ve devlet işlerinde en nüfuzlu makam sahibi olarak devlet işlerinde doğrudan doğruya söz sahibi oldu. IV. Murad 9 yıl sonra 1632'de doğrudan doğruya devlet işlerinin başına geçinceye kadar Kösem bir çeşit saltanat "nâibi" gibi devleti idare etti.

Bu yazımızda ilkin, Kösem'in 1623-1632 döneminde oğlu adına vezirâzamların *'arz* veya *telhîs*'leri üzerinde kendi el yazısıyla verdiği emirlere ait bazı belgeleri yayınlamaktayız. Belgeler, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Emirler, üzeri açık bırakılmış arz üzerine Kösem'in el yazısıyla yazılmıştır. Emirler, Valide Sultan tarafından "Sa'âdetlü Arslanım" diye andığı çocuk padişah adına verilmekte, valide sultan bir çeşit *nâib-i saltanat* gibi hareket etmektedir. Aslında, Osmanlılar'da böyle bir makam yoktur. Çocuk sultan, daima gerçek otoriteyi temsil etmektedir. Valide, tüm emirleri onun adına vermektedir. Vezirâzam doğrudan 'arzı sultana yapar: "Sultan hazretlerinin hâkipây-i şerîflerine ma'ruz olunan şudur ki". Vezir Kösem'e "benim devletlü efendim" diye hitap eder. 'Arz "Bâkî ferman devletlü efendimizindir" formülüyle biter. Valide'nin pâdişah adına *emri* genelde şöyledir: "Ne 'arz olundu, ma'lûmumuz oldu... emr-i şerîf yazıldı." Kimi zaman Valide, doğrudan doğruya emir gönderir (bkz. Belge I).

1 Dönemin çağdaş tarihçileri Hasanbeyzâde Ahmed, Vecîhi ve Kâtib Çelebi'dir. Naimâ, bu kaynakları aynen aktarır. Dönem tarihçiliği üzerinde bkz. Ş. N. Aykut, *Hasanbeyzâde Târihî*, I-III, Ankara: TTK, 2004; R. Murphey, *Ottoman Historians and Historiography*, İstanbul: Eren, 2009. Vecihî'yi, Göksel Baykan ile yayına hazırlamaktayız.

2 Naima II, 263: "tavâif-i 'askeri zabttan dûr ... her zaman fesâd ve tugyân ve hükkâm ve vülâta tasallutları 'ayân idi."

Kösem: Saltanat "nâibi" (1623-1632)

I.Mustafa'nın tahttan indirilmesi için çağdaş tarihçilerin[1] gözlemleri, dönemin genel koşullarını iyi yansıtır. Sultan Mustafa derviş gibi bir *meczûb*, aklen devlet işlerini göremeyecek halde, özellikle asker gruplarını otoritesi altında tutmaktan âciz, bu yüzden anarşi çıkaranların hakkından gelemez. Vezirler ve ulema ittifakıyla Sultan Mustafa tahttan indirildi ve Kösem vesâyetinde Sultan Murad tahta çıkarıldı (1623). Kapıkulu her fırsatta başkaldırıp idarecilere hükmederdi.[2] Gerçekte IV. Murad'ın Kösem'in vesâyetinde ilk zamanlarında *kullar*, yeniçeri ve sipahi askerinin "şer ve fitneleri" gittikçe artmakta, özellikle culûs bahşişi ve başka yollarla devlet hazinesini boşaltmakta idiler. Vakanüvis, çocuk sultan Murad'ın tahta getirildiği dönemdeki anarşiyi "her tarafta fitne ve fesâd baş kaldırdı" diye kısaca ifade etmiştir.

I.Ahmed'in ölümünden (1617) IV. Murad'ın culûsuna (1623) kadar geçen 6 yıl içinde devlet anarşi içinde kalmış, üç kez culûs bahşişi verildiğinden iç ve dış hazinede para kalmamıştı. 1623'te kullar, bu kez *terakki* (terfiler) ve *bahşiş* almamayı kabul etmişlerdi. Fakat sözlerinde durmadılar, onlara para yetiştirmek için saraydaki altın gümüş kaplar darphanede akçaya çevrildi. IV. Murad-Kösem iktidara geldiğinde, vezirâzam Kemankeş Ali Paşa ilkin kendi yanlısı Esâd Efendi'yi şeyhülsilâmlığa getirdi. Kullara bahşişlerini verdi, keza Murad'ın tahta gelmesinde oynadığı rol dolayısıyla bir diktatör gibi hareket etmeye başladı, rakip vezirleri azl ve haps ettirdi. Kösem'in idare başında olduğu 1623-1632 döneminde başlıca büyük gaileler, Abbas'ın Bağdad'ı zaptı ve Abaza Mehmed Paşa isyanıdır.

Kemankeş Ali Paşa sadâretinde sipahi ayaklanması

Paşalar, vezirlik için asker kullara gizlice para gönderip kendileri için saraya baskı yaptırırlardı. İlginç bir örnek, Mısır paşalığından İstanbul'a gelen Bosna devşirmelerinden Pîr Mehmed Paşa'dır. Kendisi II. Osman zamanında Saray'da çok nüfuzlu bir makam olan bostancıbaşılığında idi, emri altında saray bahçelerinde binlerce bostancı hizmet görmekte idi. Oradan Mısır Beylerbeyi oldu. II. Osman katledilince onun yanlısı olarak azlolundu, İstanbul'a geldi, vezirâzamlık için gizli temaslara başladı. Sipahilere

BATILI GÖZÜYLE VÂLİDE SULTAN Sultan İbrahim'in tahtta bulunduğu yıllarda Batılı bir ressamın çizdiği gravürde, o tarihte henüz hayatta olan Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan dönemin kıyafetleri ve harem görevlileriyle böyle resmedilmişti.

onbin altın gönderdi. Parayı tam alamayan sipahiler Vezirâzam Kemankeş'e gidip açıkladılar. Kemankeş, Saray'da Kösem'e Pîr Mehmed'in oyununu bildirdi, "eğer Mehmed Paşa idam olunmazsa sipahiler bir kargaşa çıkarır" diye Kösem'i kaygıya düşürdü. Pîr Mehmed'in katli için ferman elde etti.

Kemankeş, "IV. Murad'ı ben tahta getirdim" diye böbürleniyor, sipahilere dayanıyor ve Kösem'i rahatsız ediyordu. Bagdad ve Irak'ın Şah tarafından işgal edildiği felâket haberi gelince, Kemankeş'in bertaraf edilmesi Kösem için kolaylaştı. Kemankeş "bu haberler yalandır" diye Kösem'i kandırıyordu. Kösem, Kemankeş yerine getirilen Çerkes Mehmed Paşa'yı Erzurum'da isyan halindeki Abaza Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmak ve Bagdad'ı geri almak üzere orduya serdar atadı.

Abaza Mehmed Paşa isyanı (1623-1628)[3]: Yeniçerilere karşı Anadolu sekbanları

II.Osman'ın katli üzerine Anadolu'da onun öcünü almayı ilân eden Abaza Mehmed Paşa, kullara karşı isyân bayrağını kaldırdı (1623). Anadolu'da Celâli sayılan yeniçeri düşmanı sekbanları başına toplayıp Erzurum kalesine sığındı. Irak'ın kaybından sonra Kösem için 1628 yılına kadar en büyük sorun, Abaza Mehmed Paşa isyanıdır. Abaza Mehmed ünlü Celâlî Canbulad-oğlu'nun yanında yetişmiş, sekbanlarla yeniçerilere karşı savaşmış, sonra devlet hizmetinde Hotin seferinde II. Osman'ın Rumeli Beylerbeyi olarak savaşa katılmıştı. II. Osman'ın katlinde Erzurum Beylerbeyiliğinde bulunuyordu. Sultan Osman'ın Yeniçeriler tarafından katli üzerine yeniçeriden onun öcünü almak için isyan etti. O sırada Sivas eyaleti de onun idaresinde idi. Anadolu'da her taraftan sekban toplanmaya başladı. Yanına 40 bin sekban topladığı öğrenildi. Erzurum eyaletinde korucu nöbetçi olarak hizmette bulunan "nahvet sahibi" (gururlu) yeniçerileri toptan idam etti. Haber, o zaman yeniçerinin kontrolünde olan İstanbul'da yıldırım etkisi yaptı. Abaza'nın Sivas'a gönderdiği sekbanlar oradaki yeniçerileri ortadan kaldırmaya çalıştılar. Her tarafta yeniçeri avı başladı.

Sivas şehrinin Celâli sekbanlara karşı korunması için gönderilmiş bulunan yeniçeri, topcu, cebeci ve acemioğlanı, kul-oğlu kim varsa aman vermeden katledildi, Anadolu'da Celâliler döneminden beri yeniçeri-sekban mücadelesi yeni bir aşamaya giriyordu, yeniçerilerin evleri basılıp mallar yağmalanmaya başladı. *Sekbanlar*, başıboş *levendler*, ırgadlar Sivas'ta çok zulüm yaptılar. İstanbul'da, yeniçerilerin rakibi kapıkulu sipahileri de, Sultan Osman'ın intikamını ileri sürerek ayaklanmada idiler. Ancak Sivas'ta sekbanlar *kethuda-yeri* kumandası altında bulunan sipahilere dokunmadılar.

Abaza, Erzurum'dan başka Sivas, Kayseri ve Niğde'yi idaresi altına aldı. Etrafa sekban bölüklerini gönderip vergi toplamaya başladı. Güçlü kimseler dahi, ırzını ve malını korumak için çaresiz ona karşı gelemiyordu.[4]

3 Abaza Mehmed Paşa üzerinde bkz. H. İnalcık, "Mehmed Paşa, Abaza", EI² (Leiden)ve H. İ " Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-337.
4 Naima, 313

Abaza'nın bu kerte güçlendiği haberi İstanbul'a gelince panik etkisi yaptı. Yayılan haberler tüm ülkede korku saldı. Kösem'in emriyle, Maraş Beylerbeyi Kılavun Yusuf Paşa topladığı 10 bin kişiyle Abaza'nın üzerine yürüdü. Doğu Karahisar'da Murtaza Paşa *serasker* atanmış, Abaza'dan kaçanlar gelip onun emri altına girmeye başlamıştı. Sarp bir yerdeki Karahisar şiddetli çarpışmalara sahne oldu. Karahisar halkı, korkularından kaleden inip Abaza'ya katıldılar. Murtaza Paşa da çok beklemedi, o da Abaza yanına gitti. Kapıkulu sipahileri kalede direnmeye devam ettiler. İstanbul'a bağlı Sivas paşası Tayyâr Mehmed Paşa etrafında toplanmaya başladılar. Yeniçeriye karşı Abaza, yanında toplanan sipahilerden sadık kalacaklarına dair yemin almayı ihmal etmedi.

Kösem, çocuk sultan adına karar vermek, olağanüstü önlemler almak gerektiğini anladı. Anadolu'da yakın eyaletlerdeki beylerbeylerine emirler gönderildi. Abaza da yeniçeri kethüdasına mektup gönderdi. Yeniçeri ocağında doğrudan katl işinde suçlu olanların idamını istedi ve sipahileri rakipleri yeniçerilerden ayırmaya çalıştı. Kösem ve yeniçeri, Abaza'yı ortadan kaldırılmanın ilk iş olduğunu anladılar ve hep birlikte hareket etmeye karar verdiler (aslında yeniçeri ordusu bütünüyle yalnız pâdişah seferlerine katılırdı).

Abaza, sadece bir takım yeniçerinin Sultan Osman'ı sarayda *Kafes*'de gözaltında tutmak yerine Yenınında katlettiğini dikule zindanmektubunda belirtiyor, birkaç sorumlu tuzorbayı bu işten sorumlu tuyordu. Kâtib Çelebi'ye (*Fezleke*) göre, Abaza yiğit bir savaşçı olmakla beraber işleri tam anlamakta akıl sahibi değildi. Yanındaki bir şeyhin kerâmetlerine inanırdı. Onda, Osman'ın intikamını alma düşüncesi, Anadolu Celâlî ayaklanmalarını yeniden gündeme getirmekte idi. Abaza, mektupta sipahileri de suçlayıp onların devlet gelirlerine, vakıflara elkoyduklarını ileri sürüyordu. Yeniçerinin, Sultan Mustafa'dan *in'âm* (bahşiş) almak için Sultan Osman'ı öldürdüklerini ileri sürmekte idi. "Sipahiden size yardım olmaz, onlar sizi kandırdı, siz 'kâtil-i sultan' oldunuz" diyordu. "Yeniçeri Ocağı'nda sözü geçen kethüdâdır, aranızda Sultan Osman'ı katleden katilleri idam edin (adları veriyor)" diyor, "yoksa 70 bin[5] yeniçeriyi katledeceğim" tehdidinde bulunuyordu.

Abaza üzerine sefer kararı verilince, kökten önlemler alındı. Bu sefere, tüm kapıkulu askeri üzerine geniş yetkilerle, vezirâzam Çerkes Mehmed Paşa serdar atandı. Anadolu beylerbeyileri serdarın emri altına verildi. Kapıkulu sipahilerini yatıştırmak için cizye tahsili hizmeti tekrar kendilerine bağışlandı (1624 Nisan). Öte yandan Abaza, Anadolu'da "Türk, Kürd ve Türkmen" halktan asker topluyordu; İstanbul'dan gelen orduyu karşılamak üzere Sivas'tan ayrıldı.

Anadolu'da şehirlerde, kapıkulları ile sekbanlar birbirine karşı savaş halinde idiler. Karaman'da sekbanlar, levendler, Vali Sefer Paşa'yı katledip mallarını yağmaladılar. Serdar Mehmed Paşa ordu ile Konya ovasına vardı, Abaza'yı itaate davet etti. Abaza meydan okudu, Kayseri'ye geldi. Orduda yeniçeriler, öteki askerden ve serdardan emin değildiler. Serdarın kendilerini kırdırma-

Padişahın Portresi, 2000

Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın büyük oğlu IV. Murad, Bagdat seferinden zafer elde ederek dönmüştü.

5 Mektupta 70 bin yeniçeriden söz edilir. Ocaktakiler yeniçerilerin Hotin seferinde oturak ve korucular dahil, ancak 25 binden ibaret olduğunu hatırlattılar. Osmanlı toplumunda cemaatleri, esnafı doğrudan doğruya temsil görevi kethudaya aittir.

Ho brettanikos aster, Londinon, 1860

İSYANIN KARARGAHI ERZURUM KALESİ Abaza Mehmed Paşa 1623'te yeniçerilerle sürekli çatışan sekbanları etrafında toplayıp isyan ettikten sonra Erzurum Kalesi'ne sığınmıştı. 18. yüzyılda Erzurum şehrini gösteren gravürde Mehmed Paşa'nın sekbanlarla savunduğu Erzurum Kalesi görünmektedir.

sından korkuyorlardı, ona karşı ayaklandılar, aracılar barışı sağladılar. Abaza'ya karşı harekete devam edildi.

Karşı tarafta Abaza, Kayseri-Sivas bölgesindeki Yörük Türkmen âşiretlerinden yardım istedi (sonraları Sultan Murad onlardan öc alacaktır). Kayseri ovasında iki ordu karşılaştı. Abaza ordusu başlıca sekbanlar, atlı levendler ve âşiretlerden oluşuyordu. Yeniçeri sultanı ve devleti, Abaza ise halkı temsil ettiği iddiasında idiler. Sonradan Türkmen âşiretleri "bizim ol yükte bacımız yokdur, somun yedirdiği adamlarıyla (sekbanlar) iş görsün" deyip çekip gittiler. Abaza'nın Sivas eyalet askeri de (timarlılar vs.) ihanet ettiler, savaş meydanında serdarın ordusuna katıldılar. Abaza kendi sekbanlarıyla kaldı. Sekbanlar, Abaza'nın savaşta düştüğünü sanarak kaçmaya başladılar, durumu ümitsiz gören Abaza atına atlayıp kaçtı.

Öte yandan serdarın ordusu sekbanlara karşı toplarıyla üstün geldi. Savaşta Abaza ordusu tam bir bozguna uğradı. Abaza'nın ailesi, çadırları ve hazineleri Niğde kalesinde saklanıyordu, onları Sivas'a kaçırmaya çalıştıysa da, takipte ele geçirildi. Sefer, Osmanlı merkez güçlerinin, başlıca yeniçerinin zaferiyle sonuçlandı. Abaza ile işbirliği yapmış olan Sivas valisi Tayyâr Mehmed Paşa serdara geldi, affolundu. Abaza kaçıp güçlü Erzurum kalesine sığındı. Serdar yürüyüp kaleyi kuşattı. Abaza, kaleye adam koyup serdardan aman diledi. Kendisine yine Erzurum paşalığı verildi. Kaleye Şah'ın saldırı ihtimaline karşı nöbetçi yeniçeri (2000 kişi) konuldu. Serdar, kışlamak üzere Tokat ovasına geldi; Abaza gâlibi vezirâzam Çerkes Mehmed Paşa çok yaşamadı; onun ölümü üzerine (29 Aralık 1624) Diyarbekir Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa vezirâzamlığa getirildi. Ahmed Paşa, Şah'ın tehditlerine karşı koymuştur. Bu arada Yeniçeri ağası Hüsrev Ağa'ya paşalık verildi. İranlılar saldırılarını Hısnıkeyfa (Hasankeyf)'e kadar ilerletmişlerdi.

Bu gelişmeler, Kösem'in "nâipliği" sırasında (1623-1624'de) yaşanıyordu. Sefer, yeniçerinin zaferiyle bitmiş ve İstanbul'da Saray'da yeniçeri ağası Hüsrev her zamandan daha güçlü bir durum kazanmıştı. Kösem, yeniçerilerle uyum içinde kalmak zorunda idi. Kösem-Yeniçeri işbirliği bu tarihte yerleşmiş görünmektedir. 1624 yılında Abaza gailesinden sonra Kösem, başka taraflarda yeni isyanlar ve Kazak saldırılarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Devlet otoritesi hayli zayıflamış bulunuyordu. Kırım Hanlığı'nda Mehmed Giray–Şahin Giray isyanı (Kefe ovasında Osmanlı kuvvetlerinin bozgunu), Kazakların Boğaz'da Yeniköy'ü yakmaları (20 Temmuz 1624) bu sırada oldu. Kazaklara karşı donanma, ancak Kasım 1625 tarihinde kesin bir galebe kazanacaktır (Deniz seferi, 300 kadar Kazak şaykasına karşı 43 Osmanlı kadırgası). Doğu Anadolu'da ve Gürcistan'da devlet, Şah'ın saldırılarını karşılamak zorunda kaldı. Erzurum'da Abaza sorunu şimdilik yatışmış görünüyordu. Ama Bagdad'ın Şah Abbas eline düştüğü (Ocak 1624) haberi İstanbul'da yıldırım etkisi yaptı.

Serdar Hafız Ahmed Paşa'nın Bagdad Seferi (1625 Ekim-1626 Temmuz)

Şah'ın ele geçirdiği Bagdad'ı yedi-sekiz bin İran askeri koruyordu. Kuşatma için Osmanlı ordusunda gerekli büyük toplar yoktu. Kuşatma uzun sürdü. Şah Abbas, Bagdad savunucularına yardım için Diyala nehrine geldi Hafız Ahmed Paşa ordusuyla karşıladı (1626 Nisan), sonuç vermedi. Kuşatma sürüp gidiyor (Mayıs-Temmuz) ve Şah Abbas ile görüşmeler sonuç vermiyordu. Açlık ve sıcak yüzünden orduda ayaklanmalar başladı. Serdar, barışı kabul etti. Musul'a, oradan Haleb'e çekildi.

Bagdad'ı korumaya gelen İran ordusuyla dört kez savaş yapılmıştır. Osmanlı ordusunda asker arasında "serkeş zorbalar" askeri tahrik ediyor, yararlılık gösterenlere timar ve zeâmet verilmesi gerekirken, paşanın bunları kendi adamlarına verdiğini ileri sürüyorlardı. Timar ve zeâmetler sorunu bu dönemde asker arasında başlıca sorunlardan biri idi.[6] Vezirâzamın seferde iken saraya gönderdiği telhîsler, kuşkusuz, Kösem Sultan'ın kontrolünden geçiyordu.

Şah'ın olası saldırılarına karşı serdar Hafız Ahmed Paşa Halep'te idi. Orada yeniçeriler yeniden ayaklanıp yeniçeri kâtibini katlettiler. Başarısızlıkla sonuçlanan Bagdad seferi dönüşünde Hafız Ahmed Paşa şikâyetlerini ▶

6 Timar ve zeâmetlerin Harem ve büyüklerce yağması bu dönemde başlıca mücadele konusu idi.

pâdişaha şu beyitle anlatmaya çalıştı.

Cenkte hempâmız olup baş verir baş almağa
Arsa-i 'âlemde bir merd-i hünerver yok mudur?
Sultan Murad şu cevabı yazmış:
Hâfiz-ı Bagdad'a imdâd itmeğe er yok mudur?
Bizden istimdâd idersin sende asker yok mudur?
Rüşvet ile cünd-i İslâmı perîşan eyledin
İşidilmez mi sanursun bu haberler yok mudur?

Başarısızlık nedenleri olarak Paşa'nın rüşveti, askerin serkeşliği, otorite zayıflığı göze çarpan sorunlardır.

Yeniçeri zorbaları

Abaza Mehmed yenilince Erzurum'da bir yeniçeri garnizonu yerleştirilmiş bulunuyordu (1626 yazı). İstanbul'a dönen yeniçeriler arasında tahrikçi zorbalar yazın yine kargaşa çıkarmaya çalıştılar. Yeniçeri ağası Hafız Ahmed'le Bagdad kuşatmasına gittiğinde, İstanbul muhafazasında yerine bırakılan ocaktan sekban-başı Sarı Mehmed bu fesatçıların başı idi; Sarı Mehmed, padişah (tabii Kösem'in) onayıyla idam olundu, İş-birlikçi zorbalar birer birer ortadan kaldırıldı. Bundan sonra bir süre, "ehl-i fesâd namına âşikârede kimesne işidilmez oldu."[7]

Bagdad Seferi akabinde (1626 Temmuz) reform önlemleri

Kendisini pâdişah neslinden ilân eden Cennet-Karıoğlu, Kaz-Dağı Etrak yörüklerini başına toplayıp reâyayı koruma iddiasıyla kapı-kulu sipahilerine karşı harekete geçmişti. İlginç olan nokta, Cennet-oğlu'nun bu taraflarda sipâhilerin, harac defterlerini alıp gelir toplamalarına karşı Hıristiyan reâyayı koruma iddiasıyla ortaya çıkmış olmasıdır.

Cennet-oğlu'na karşı gönderilen kuvvetler arasında kapıkulu sipahi bölükleri vardı. Cennet-oğlu, Manisa ovasındaki savaşta yakalandı (Aralık 1624); ayaklanma bastırıldı. İstanbul'da ise vergi iltizamında titiz davranan defterdar vezir Abdülkerim Paşa'ya karşı sipahiler ayaklandılar. Kösem, defterdarı feda etmek zorunda kaldı.

1626 yazında Bagdad kuşatması akabinde Saray bir takım ıslâhata girişti. Kapıkullarının zorbalığına karşı bu önlemler, kuşkusuz Kösem Sultan'ın onayıyla yapılıyordu. Yeniçeri zorbaları idamla ortadan kaldırıldığı gibi, birçok önemli gelir kaynaklarının tekelini eline geçirmiş olan kapıkulu sipahileri de yola getirilmeye çalışıldı.

Sipahiler, eskiden beri bazı mukataaları, vakıf tevliyetleri gelirlerini toplama yetkisini *mülâzim* adıyla ellerine geçirmiş olup, devlet önemli gelir kaynaklarını kontrol edemez duruma düşmüş idi. Devlet hazinesi "küllî noksan"la karşılaşmış bulunuyordu; evkaf tevliyetlerini ele geçiren sipahiler vakıf gelirlerini iç ettiklerinden cami ve mescidler gelirlerini alamıyordu. Evvelce vakıf gelirlerinin tahsili, mültezimlere üç yıllığına iltizama verilmekte, onlar da taksitleri hazineye ödemekte idiler. Özetle, vakıf ve devlet gelirlerinin sipahilerce yağmasına son vermek yaşamsal bir sorundu. Bagdad seferinden sonra bu konuda da esaslı önlemler alındı. "Der-i devletten" (yani Kösem'den) vezirâzam Hafız Ahmed Paşa'ya gönderilen emirle, sipahilere *mülâzimlik* yasağı getiriliyordu. Fakat, sonradan ayaklanan sipahilere yeniden *mülâzimlik* verilmiştir (Temmuz 1628).

1627'de başka bir reform şudur: Seferde ölmüş olan sipahi, yeniçeri ve başka *dirlik* (maaş) alanlar yerine tayin yapılmaması emrolundu. Kapıkulları, bu gibi tayinleri rüşvetle istediklerine satıyorlardı. Yeniçeri ağalığı, o zamana kadarki kurala karşı olarak, saraydan çavuşbaşı Ali Ağa'ya verildi. Bu girişim, Ocak üzerinde sarayın daha yakından kontrolü için bir önlem sayılabilir. Ali Ağa ölünce, yerleşmiş âdete aykırı olarak (hilâf-i kanun), bölük ağası Halil Ağa, yeniçeri ağası atanmıştır. O zamana kadar ağalık, saray ağalarından *mîralem* veya *kapıbaşılara* verilirdi. II. Osman katli olayından beri, eski kanunlar değişiyor, bu gibi önemli mevkiler, rüşvet ve kayırma ile veriliyordu.[8]

Stanley Lane-Pole, Turkey-London, 1908

Erzurum'daki isyan bastırıldıktan sonra iyice güçlenen yeniçeriler sadece Anadolu'da değil başkent İstanbul'da da zorbalık yapmaya başlamışlardı.

1628'de Abaza'nın yeniden isyanı ve Erzurum'da yeniçerileri kılıçtan geçirdiği sırada pâdişah (herhalde Kösem) ocakta en göze çarpan bazı kötülükleri ortadan kaldırma cesaretini gösterdi: Yeniçerilerin kadrosunu belirleyen *esâmî defteri*nde kontrol yapıldı; ölen yeniçeriler yerine reayadan ve şehirde işçi sınıfından birçok kimse bu deftere yazılıyor ve maaşları yağma ediliyordu. Sultan Murad (herhalde Kösem) kendi bilgisi olmadan "deftere ▶

7 Fezleke'den naklen, Naima II, 395.
8 Naima, II, 404.

BELGE I

Yemen isyanı ve Kösem, sultanın sağlığı üzerine...

"Paşa hazretlerine selâmlar, duâlar olunduktan sonra, nedir hâliniz ve..... (bir kelimede) eyüler, hoşarsız, hemân sıhhat 'âfiyette olasız. Eğer ahvâllerden su'âl olunursa bî-hamdillâhi ta'âlâ şimdiki halde cânımız tende olub gice ve gündüz ümmet-i Muhammed'in âsûde olmasına iştigâldeyüz ve ba'dehu i'lâm olunur ki:

Ne hâl ise Mısır'dan mektûblar geldi; zâhir size dahi gelib ahvâli bildirmişlerdir. Imdî ma'lûmunuzdur, Mekke kapularıdır. Yemen cânibinin (?), lâbüd takayyüd lâzımdır; her ne vechile ma'kûl ise takayyüd ideriz. Arslanım ile dahi söyleşiriz; hele fakir bu bâbda 'aklı perîşandır, bu halleriyle bulaki (olaki) Yemen dahi halâs ola ve zû (Allah?) bilür şimdiye (dek) zahmetiniz çokdur, Ümmet-i Muhammed'in hizmeti rahmettir, tevzî'ile nicesiz; dahi çokmudur. Lütf-i hakla bu hizmeti edâ idüb Yemen ahvâlini söyleşesiz.

Arslanım sabah gider, akşama gelür, ben dahi görmem, sovukdan perhîz itmez, mizâcı girü bozılur, hele oğul olmaya beni helâk ideyor; Allâh emâneti, buldukça kendüye nasîhat idesiz, cansız eşer gider, neyleyüm söz tutmaz, hastelikden kalkmışdır, sovukda gezer, bunlar bende 'akıl komadılar; hemân vücudları sağ olsun; Hele Yemen'e bir himmetcik görün. Allâh ahvâlimize mu'în ola; Arslanım'a andım, ben Paşa ile söyleşirim didi, iki göz, bilürsiz, hemân sağlıkda olsun."

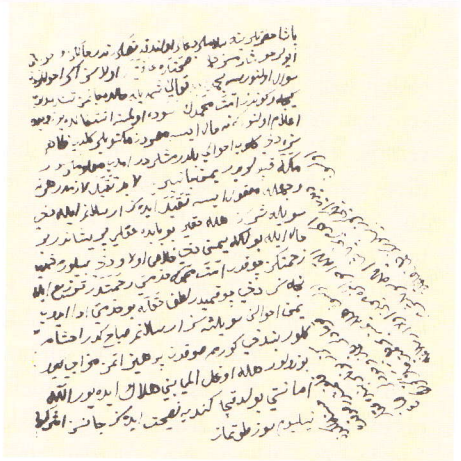
YORUM

I. Kösem, vezirâzama yazdığı bu yazıda sağlığını sorar, yakınlık gösterir, kendisinin iyi olduğunu ve halkın işleriyle gece gündüz uğraştığını belirtir.

II. Mısır'dan kendisine ve vezire mektuplar geldiğini, Mekke ve Yemen hakkında haberlerin kaygıya neden olduğunu söyleyerek yakından ilgilenmesini tavsiye eder.[1] *Arslanım* dediği oğlu Sultan Murad ile Yemen olaylarını söyleştiğini, kendisinin "aklı perîşan" olduğunu yazar. "Yemen dahi halâs ola" dediğine göre, oradaki isyanı düşünmektedir. Vezirâzamın Yemen hakkında hizmetlerini rahmetle anar, Yemen olayının Divân'da konuşulmasını ister.

III. Kösem, oğlu Murad'ın soğuklarda sağlığına dikkat etmediğini, sabah gider, akşam gelir, soğukdan hasta olur, bu yüzden kendisinin anne olarak "helâk" olduğunu söyler, oğlunun sağlığı başlıca düşüncesidir, Vezirinden ona nasihatta bulunmasını ister; aklı fikri oğludur, oğlu Murad o yaşta devlet işleriyle de ilgilidir, Yemen olayları hakkında bilgi almak için "ben paşa ile söyleşirim" demiş; Kösem "iki göz (üm) bilürsüz, hemân sağlıkda olsun" der.

Bu 'arzda Yemen kargaşası İstanbul'da başlıca kaygı konusu olarak anılmıştır. 1033 (25 Ekim 1623-14 Eylül 1624) yılında Yemen'de Zeydîlerden Araplar, peygamber soyundan geldiğini iddia eden İmam Mehmed'i başlarına geçirip isyan bayrağını kaldırmışlardı.[2] Mehmed *emîrülmü'minîn* ünvanını takınıp egemenlik iddiasında idi. Yemen paşasının tedbirsizliği ve Mısır Valisi Bayram Paşa'nın hataları yüzünden imam, Yemen'in önemli bir kısmını ele geçirmiş, adına para bastırmış bulunuyordu. Sahradaki Araplara buğday, pirinç dağıtarak kendi tarafına döndürüp, yüzbini aşan kuvvetleriyle Yemen Valisi Haydar Paşa'yı kuşatmıştı. Kalede açlık çeken Paşa İstanbul'dan yardım istemekte idi. Yemen'e Gürcü Ahmed Paşa'yı gönderdiler. Mekke'ye

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

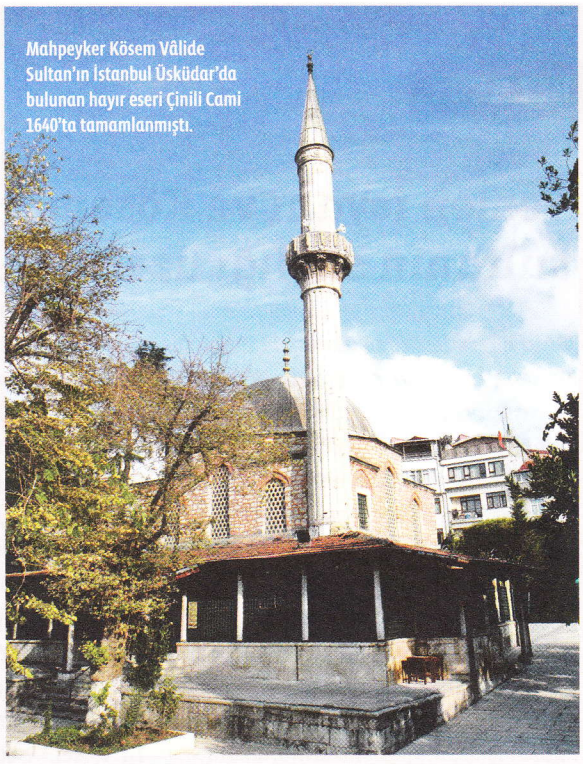
Kösem Sultan'ın oğlunun sağlığını ve Yemen isyanıyla ilgili gelişmeleri sorduğu mektup.

varan Ahmed Paşa'yı Mekke şerîfi ziyarette zehirlemişti. Yemen'e yardım gönderilmesi âcil bir hal almıştı. Kösem Sultan, Mısır'dan gelen mektuplarda bu âcil duruma işaret eder.

Bunun üzerine Kansu Bek, Yemen beylerbeyi atandı. İleride, sipâhi ve silâhdar bölüklerine katılacakları vaadiyle İstanbul'un "erazil ve eclâfından" onbin kişilik bir kuvvet meydana getirildi. O tarafın koşullarını bilen İdris Ağa kumandasında asker gönderildi. İstanbul'un güvenliği için de bu faydalı görülüyordu. Gemilere bindirilip Mısır'a gönderildi (Kösem'in yazısında Mısır, Yemen'in kapısı sayılmıştır). Yemen'de Moha'ya çıkan bu kuvvet ilerleyip kuşatma altındaki San'a'ya varamadı. Yemen beylerbeyi atanan Kansu Paşa, Mekke şerîfini azl ettiğinden, boğdurup yerine Şerîf Mes'ud'u getirdi. Kösem'in yazısında "Mekke kapılarıdır Yemen cânibinin" ifadesi Mekke'deki olaylarla ilişkili olabilir. Olaylarla Kösem'in ifadesi karşılaştırıldığında, bu belgenin 1038 hicrî yılının sonlarında, 1629 Ağustos ayında yazıldığı anlaşılır. IV. Murad o tarihte 18 yaşında idi. Bundan üç yıl sonra 1632'de tüm saltanat iktidarını icra etmeye başlayacaktır. 1632'den 1640'da ölümüne kadar geçen zamanda da Kösem'in devlet işlerine müdahale ettiği biliniyor.

1 Yemen isyanı hakkında Naimâ, I, 445.
2 Naima, II, 445-447.

hiçkimsenin kaydı yapılmaya, yoksa başını keserim" diye yeni atanan yeniçeri kâtibi Mehmed Efendi'ye kesin emir vermiş; yeni kâtip orduya katılıp işleri dikkatle yürütmüştü. O zaman "sahte esâmîlerin çoğu karaya çalınmış"tır. 1628'de Abaza isyanını bastıran kudretli vezirâzam Hüsrev Paşa da, İstanbul'a döndüğünde bir takım ıslâhata girişti. Bu arada, Abaza'ya karşı yararlık gösteren sipahilere yine "mülâzemet hizmetleri" verildiyse de, "selâtîn evkafına dahl olunmaya" diye pâdişah tarafından "hatt-ı şerîf (padişâhın el yazısıyla emri) gönderildi. Bu gerçek bir reformdu. *Selâtîn Evkafı,* zengin vaakıflara ait dükkan, han gibi gelir getiren yerlerden, kiraların toplanması, vakıfların harcamalardan sonra kalan paranın (*ziyâde-i vakf*) işletilmesi gibi malî işler, vakf mütevellisinin yetkisi dahiline veriliyordu. Bu yetkiye *tevliyet* denir. İşte sipahiler *tevliyet* yetkisini *hizmet* adıyla üzerlerine alıyorlar, vakıf gelirlerine el koyuyorlardı.

Mahpeyker Kösem Vâlide Sultan'ın İstanbul Üsküdar'da bulunan hayır eseri Çinili Cami 1640'ta tamamlanmıştı.

Fotoğraf: Mehmet Ömür

Abaza Mehmed'in yeniden ayaklanması

Hafız Ahmed Paşa'nın Bagdad seferi sırasında Erzurum'da Abaza Mehmed'in elleri serbest kalmış, etrafta kontrolünü yeniden kurma fırsatı ortaya çıkmış, yeniçerileri katle ve başıboş Anadolu sekban ve levendlerini hizmetine alıp halktan para toplamaya başlamıştı. İstanbul'da, kuşkusuz Kösem'in bilgisi dahilinde, büyük bir toplantıda Abaza'nın ortadan kaldırılmasına karar verildi, bunun için de Abaza'nın eski efendisi Halil Paşa vezirâzamlığa getirildi. Şiddetli kış koşullarına bakılmaksızın, yeni vezirâzam tüm kapıkulu, yeniçeri ve sipahiler ve Anadolu Rumeli timarlı kuvvetleriyle hareket etti. Serdar yanına, yiğitlikle tanınan eski yeniçeri ağası Hüsrev, vezirlik unvanıyla yardımcı verildi.

İsyan bastırılıyor

Abaza'nın ortadan kaldırılması, en önemli mesele idi. Sefer için büyük hazırlıklar yapıldı. Vezirlik payesi verilen eski Anadolu Beylerbeyi Dişlenk Hüseyin'e, Haleb'e kadar tüm Anadolu sancaklarında asker toplama ve Haleb'te bulunan serdara erişme emri gönderildi. Bu sırada İranlıların sınırda Ahsıka kalesini kuşattıkları haberi geldi. Vezirâzam Halil Paşa, Abaza'ya Ahsıka'ya yardıma gitmesini, bu taktirde affedileceğini bildirdi. O arada kendisinin idamı emri Abaza eline geçti.

Padişahın Portresi, 2000

Kösem Sultan'ın IV. Murad'dan sonra tahta çıkan ikinci oğlu, yıllarca kafes hayatı yaşayan Sultan İbrahim olmuştu.

Abaza, bunu bilmez görünüp serdarın Erzurum'a gönderdiği sekizyüz yeniçeriyi bir gece baskınında tümüyle kılıçtan geçirdi. Serdar Halil Paşa'nın Erzurum'a gönderdiği Dişlenk Hüseyin Paşa ordusuna da gece baskını yaptı. Hüseyin Paşa'yı, Trabzon ve Diyarbekir beylerbeylerini ve nice beyleri, tutulan yeniçerilerin hepsini kılıçtan geçirdi. Etraf kasaba ve köylerde bulunan yeniçerileri ve adamlarını buldurup katletti.

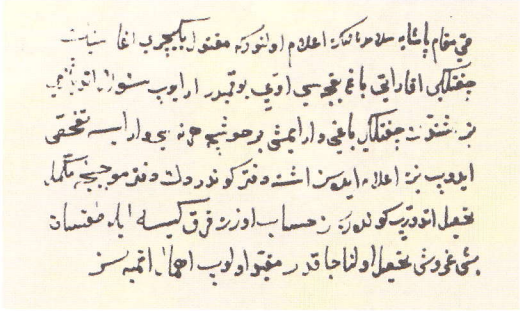
Haber, Serdar Halil Paşa'ya erişince, ordusuyla Erzurum üzerine yürüdü. Asker korku içinde idi. Bu ara Ahsıka İranlılara teslim oldu. Serdar Halil Paşa ilkin Abaza'yı ortadan kaldırmaya karar verdi, Erzurum'u gelip kuşattı (Eylül 1627). Kasımda kış soğukları başladı. Kar, çadırları ve metrisleri kapladı. Yetmiş günlük bir kuşatmadan sonra ordu, yolda çığla boğuşup perişan bir halde Tokat'a çekildi (20 Aralık 1627). Vezirâzam ve yeniçeri, Abaza korkusu içinde idi. Beklenmedik bir gelişme serdar paşayı kurtardı. Abaza'nın ileri gelen bazı ağaları gelip itaat ettiler. Felâket haberleri İstanbul'a eriştiğinde, âyân ve ulemadan büyük bir meşveret meclisi toplandı. Özellikle, şeyhülsilâm Yahya Efendi'nin desteğiyle vezirâzamlık ve serdarlık Hüsrev Paşa'ya verildi.

Yeni serdar Hüsrev Paşa ertesi yıl (1628 Haziran başı) Tokat'a vardı. Hüsrev, zulüm yaptıklarından haber aldığı idarecileri merhametsizce idam ettiriyor, disiplini koruyordu. Kaleyi döğecek büyük toplar denizden

BELGE 2

Kösem Sultan'dan kaymakam paşaya i'lâm

"Kaymakam Paşa'ya selâmdan sonra i'lâm olunur ki, maktûl yeniçeri ağasının çiftliği 'akarâtı bağ bahçesi evi yok mudur; arayıb su'âl etdiniz mi? Biz işitdik, çiftliği, bağı var imiş; bir hoşca her ne var ise tefahhus idüb bize i'lâm edesiz; işte defter gönderdik; defter mücebince mükemmel tahsîl itdirüb gönderesiz, hesâb üzere kırk kise ile doksan beş guruş tahsil olunacakdır, mukayyed olup ihmâl etmiyesiz."

Kösem Sultan'ın Topal Recep Paşa'ya mektubu.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

YORUM

Belgeyi tarihlemek için Yeniçeri Ağası'nın katli olayından hareket etmeli. 1632 baharında yeniçeri zorbaları pâdişahın yakın adamı Yeniçeri Ağası Hasan Halife'yi Atmeydanı'nda kılıç darbeleriyle katl ettiler (12 Mart 1632). 18 Mayıs 1632'de vezirâzamlığa getirilen Tabanı Yassı Mehmed Paşa'dan önce Topal Receb Paşa bu mevkide idi, idamı 18 Mayıs 1632'dedir. Kösem'in hitab ettiği paşa, Topal Receb Paşa olmalıdır. [1]

1 İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, 546.

Samsun'a, oradan yirmişer camus tarafından çekilen arabalarla Erzurum'a gönderildi. Enerjik bir kumandan olan Hüsrev Paşa idaresinde bu kez iyi hazırlık yapılmıştı. Ayrıca Hüsrev Paşa'ya tâlihi de yardım etti, birçokları Abaza'yı bırakıp Hüsrev Paşa'ya katıldılar; Paşa hepsini iyi karşıladı.

Abaza durumun ciddiliğini gördü, son çare olarak İran şahına yakın adamı kethüdasını gönderip imdat istedi. Şah, birkaç bin kişi gönderdi. Hüsrev Paşa, Abaza'yı habersiz bastırmak için küçük bir kuvvetle süratle Erzurum üzerine hareket etti. Abaza'yı hazırlığını tamamlayamadan Erzurum kalesinde kuşattı. Ordunun kalan kısmı, toplar ve cephaneyi eriştirdi. Top ateşi ve lağımlar kuşatmanın fazla sürmeyeceğini gösterdi. Hüsrev'in Abaza askerine vaadleri etkisini gösterdi, çıkıp serdarın yanına geldiler. Abaza ümitsizlikle aman diledi, teslim oldu. Anlaşma yapıldı. Serdar kaleyi teslim alıp bir İran saldırısı olasılığına karşı toplar ve 3000 yeniçeriyle takviye etti (18 Eylül 1628). Hüsrev Paşa yanında Abaza Mehmed ile İstanbul'a vardığında "azîm alaylar" ile karşılandı. Pâdişahın huzuruna çıktığında "iki toplu mücevher sorguç" ve murassa' bir kılıçla kutlandı.

Bütün bu olağanüstü olaylar geçerken, genç pâdişah IV. Murad (o zaman 17 yaşında) Valide Sultan Kösem'in vesâyeti altında bulunuyordu. Topkapı Sarayı arşivindeki vezir arzları bunu göstermektedir. Af dileyip Hüsrev'le İstanbul'a gelen Abaza Mehmed'e Avusturya sınırında Bosna valiliği verildi; Anadolu'dan uzaklaştırıldı. İstanbul'da Abaza adamlarıyla, Hüsrev Paşa adamları arasında Atmeydanı'nda yapılan cirid karşılaşmalarına Sultan Murad gelip oyunu seyretti.

Abaza gâlibi Vezirâzam Hüsrev, şimdi tam bir otorite ile en âcil bir sıra ıslâhatı gerçekleştirmek için harekete geçti. Herşeyden önce isyancı yeniçeriler sorunu vardı. Abaza'nın bertaraf edilmesi sonrasında Kösem Sultan, yeniçeri diktasına son vermek işinde vezirâzamla birlikte hareket ediyordu. Çağdaş kaynaklarda olaylar daima pâdişah IV. Murad adına yapılıyor gösterilir; çünkü Osmanlı geleneğinde *niyâbet* kurumu yoktur; bu yazıda yayınladığımız belgelerde görüldüğü gibi, Kösem daima *Arslanım* diye andığı oğlu Murad adına emirler vermektedir

Kösem'in yaşı üzerinde, kaynaklarda verilen 1589 doğum tarihi kesin değildir. Ölümü 3 Eylül 1651 olduğuna göre, olaylar sırasında olgun bir yaşta olmalı. Arzlar üzerinde kendi elyazısıyla verdiği emirlerde (bkz. Belge 1-2-3) Osmanlıcayı iyi öğrenmiş olduğu anlaşılıyor; fakat Harem telaffuzu âşikârdır (*elbette* kelimesini *helbette* diye yazar).

Kösem, I. Ahmed'in *hasekisi*, yani yatağını paylaşan câriyesi, olup IV. Murad ve I. İbrahim'in annesi *vâlide sultan*'dır. Unvanı kudret ve nüfuzunu yansıtır: "Sâhibü'l-makâm ümmü'l-müminîn (Müslümanların anası) Valide Sultan Hazretleri".

IV. Mehmed'in saltanatında onun annesi Turhan valide sultan unvanı alınca (1648), Kösem *Büyük Valide Sultan* unvanıyla anılagelmiştir. Kösem'in I. Ahmed'den dört oğlu olmuştur: Murad (1611), Süleyman (1612), Kasım (1613) ve İbrahim (1615). Bu şehzâdelerden Murad (1623) ve İbrahim (1640) tahta çıkmışlardır. I. Ahmed'in Hadice Mahirûze'den oğlu Osman (doğumu 1603) 1618-1622 döneminde sultandır. IV. Murad'ın ölümünden sonra Osmanlı sultanları Kösem'in oğlu İbrahim soyundan gelmişlerdir. Kızlarından Ayşe Sultan vezirâzam Nasuh Paşa'yla; Fatma Sultan Yemişçi Hasan Paşa ile evlendirilmiştir. ▶

Kösem Sultan'ın 1645'te tamamlanan Çinili Külliyesi dahilindeki klasik üslupta inşa edilmiş anıtsal çeşmesinin 1920'lerdeki vaziyeti.

Burak Çetintaş arşivi

Kösem'in doğrudan doğruya oğlu adına devlet işleri üzerinde karar verme yetkisi, IV. Murad'ın tahta getirildiği 10 Eylül 1623 tarihinden başlayıp, 8 Şubat 1640 tarihine kadar sürecektir.

Oğlu Murad adına devlet işlerini yürüttüğü 1623-1632 dönemi bir çeşit saltanat niyâbeti olarak algılanmaktadır.[9] Kösem'in bu dönemde, oğlu Sultan Murad'ın yaşamını yakında kontrol altında tuttuğunu[10] yayınladığımız belgeler yinelemektedir.

Osmanlılar için tali' eseri, İranlıların gelmiş geçmiş en büyük hükümdarı Şah Abbas bu sırada vefat etti (1628).

Hüsrev Paşa, Bagdad seferinde

Hüsrev Paşa bu seferde askeri yıldıran acımasız bir disiplin uyguladı; meselâ yeniçerilerden silâh ve techizattan sorumlu cebeci-başının boynunu vurdurmakta tereddüt etmedi. Mihriban kalesi kuşatması ve İranlı Zeynel Han ordusunun bozguna uğratılması arkasından, Hüsrev Luristan'da Çamhal'da İranlı ordusunu bozdu, Şehrizor üzerinden gelip Bagdad'ı kuşatma altına aldı (1630).

Kuşatmada Hüsrev, yeniçeri çadırlarının metrislerin yakınına getirilmesini emretti, top menziline girdiği için çok zayiat verildi. Serdarın bu önlemi yeniçeri tarafından eleştiri konusu oldu. Topların açtığı gediklere doğru genel saldırıda (3 Rebî II, 1040/9 Eylül 1630) yeniçeri, sipahi ve kumandanlardan çok zayiat verildi, meşverette kuşatmaya son verilmesine karar verildi (14 Eylül 1630).

Dönüşte İran saldırısına karşı Musul yeni duvarlarla berkitildi. Hüsrev'in planı Diyarbekir'de oturup tekrar Bagdad üzerine gitmekti. Hüsrev, Kırım hanından asker istedi Samsun üzerinden gelen 20 bin Tatar askeri Hüsrev'in ordusuna Diyarbekir'de katıldı. Kâtib Çelebi *Fezleke* adlı tarihinde, Hüsrev Paşa'yı sorumlu tutar. Paşa'nın deneyimsizliğini, boş işlerle uğraşarak vakit kaybettiğini, birçok paşanın ölümüne neden olduğunu, gereksiz kan döktüğünü belirtir. Hüsrev daha sonra Mardin'e çekildi (10 Mart 1631). Askerin hoşnutsuzluğunu hesaba katan saray (Kösem), Hüsrev'in planını benimsemedi ve kendisini azl ile vezirazamlığa tekrar Hafız Ahmed Paşa'yı getirdi.

Hüsrev'in Bagdad önünden sonuçsuz dönüşü akabinde İran kuvvetleri karşı saldırıya geçip Şehrizor ve Dertenk'i aldılar.

Abaza'nın tesliminden (1628) beri devletin en önemli işi İranlıların Bagdad-Irak'ta Şiîlere dayanarak egemenliklerini güçlendirmeleri ve Doğu-Anadolu'yu tehdit etmeleridir. Kuşkusuz, Kösem Sultan bu dönemde, kendisine sunulan arz ve telhîsler ile son karar mevkiinde bulunuyordu. Hüsrev'in diktatörce önlemlerinden rahatsızdı. Divân'da IV. vezir Hafız Ahmed Paşa'ya güveni vardı. Hafız Ahmed Paşa'nın akıl sahibi, deneyimli, dindar, tarih ve siyâset bilgisine sahip bir vezir şöhreti vardı.[11] Saray halkıyla yakınlık kurmuş, pâdişah kızı Ayşe Sultan'la evlenmiş bulunuyordu. Yine Kösem'in desteğiyle, pâdişahın musahibi, yakın adamı Hasan Halife, yeniçeri ağalığına getirildi. Bu değişiklikler, Kösem'in yüksek iktidarı elinde tuttuğunu göstermektedir.

9 Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, (s. 225): "Kösem Nâibliğini Sultan Murad'ın 1632'de mutlak egemenlik alışına değin" korumuş olduğuna işaret eder. Osmanlılarda *saltanat nâibliği* yoktur. Yayınladığımız belgelerde arzlar daima çocuk padişaha yapılmış ve emirler onun adına verilmiştir. Bunu bir niyâbet saymak mümkündür.
10 Belgelerden I-III'e bakınız.
11 Fezleke: Naimâ, III, 79

BELGE 3

Vezirâzama, arz odasında padişahın yanında bulunma isteği

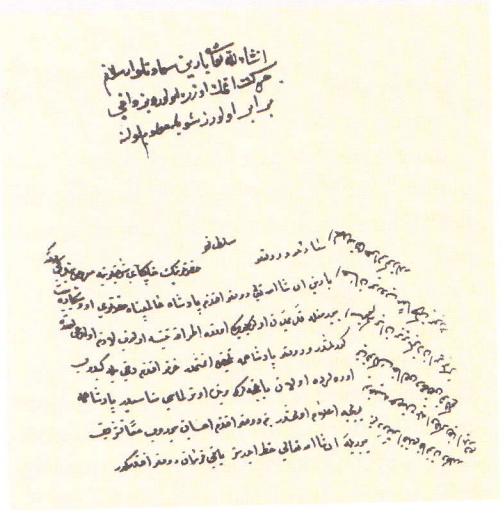
"Saâdetlü ve devletlü Sultanım hazretlerinin hâkipây-i şerîflerine ma'rûz-i bendeği budur ki:
Yarın inşallâhu ta'âlâ devletlü efendim pâdişâh-i 'âlempenâh hazretleri av ve şikâra niyyet buyurmağla, kadîmden olugeldiği üzere etrâfa tenbîh olunup lâzım olduğu üzere görülmüştür ve devletlü pâdişahıma telhîs etmişimdir, 'izzetlü efendim dahi bile gidüb oralarda olan bağçelerin birinde oturulması münâsibdir; pâdişahıma böylece i'lâm olunmuşdur; benim devletlü efendim, ihsân buyurup ma'an teşrif buyrula. İnşallâhu ta'âlâ hazz idersiz. Bâkî fermân devletlü efendimindir."
Kösem'in vezirâzama sultan adına emri
"İnşallâhu ta'âlâ yarın sa'âdetlü Arslanım hareket etmek üzere olur ve biz dahi beraber oluruz, şöyle ma'lûm oluna"
Derkenar
"Benim devletlü efendim, kanûn değildir; yoğise, 'arzda bile olmanız ricâ iderdim; ben kulun hâlis ve muhlis kulunum, istemem ki bir an birbirinizden ayrılasız. Ihsân buyurub ma'an hareket buyrula, elhamdülillâhi ta'âlâ havalar güzeldir."

YORUM

Bu belge pâdişâhın ava çıkma isteğine dairdir. Osmanlı pâdişâhları Orta-Asya geleneğini devam ettirmişler, sık sık ava çıkmışlardır. Av, pâdişâh veya şehzâde için çeşitli yönlerden öğretici talimdir: İlkin ata binip silâh kullanma, emrindeki kalabalık maiyetini emirle örgütleme, belli durumlarda belli taktik kullanma gibi. IV. Murad, kaynaklarda sağlıklı, güçlü, iri yapılı, okçu, güreşçi bir pâdişâh olarak anlatılır. Sık sık ava çıkardı.

Vezirâzamın Kösem'e "benim devletlü efendim" hitâbı ilginçtir. Kösem *devlet*, egemenlik sahibi sayılmaktadır. Vezir, ava Kösem'in katılmasını tavsiye ile bundan zevk almasını umut etmekte. Bu belgede önemli nokta şudur: Kösem Arz Odası'nda oğlu pâdişahla beraber olmak, vezirlerin ve öteki devlet görevlilerinin arzlarını dinlemek isteğindedir. Kösem'in, oğlu çocuk pâdişahı yanından ayrımamaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Fakat vezirâzam bunun kanuna aykırı olduğunu belirtir. Vezirâzamın Kösem'e bağlılığını ifade eden notu ilginçtir: "Ben kulun hâlis ve muhlis kulunum, *istemem ki* bir an birbirinizden ayrılasız."

Kösem'de ise av ve arz bahanesiyle pâdişahın kullanılması kuşkusu vardır. Vezirâzam bu konuda Kösem'e güvence verme gereğini duymuştur, Kösem'e "kulluğunu" sözleriyle tekrarlar. Bu belgeyi tarihlemek için açık bir kanıt ileri süremiyoruz.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Kösem Sultan'ın vezirâzama hitaben yazdığı ve arz odasında oğlu IV. Murad ile birlikte olmak istediğini söylediği mektup.

Vezirâzam Hüsrev, pâdişahın mutlak vekili sıfatıyla kontrolü elinde tutmaya çalışmakla, Harem'in ve Kösem'in onayını eslemeyen bir tutum içinde hareket etmişti (1628-1631). Hafız Ahmed sarayla ahenk içinde hareket eden bir paşa olarak Kösem'in tercihi idi. Özetle, 1623-1632 döneminde küçük pâdişah adına yüksek otorite Kösem Sultan'ın tekelinde sayılabilir.

IV. Murad, 1632'de 20 yaşında devlet işleriyle yakından ilgilenen gerçek bir pâdişah durumuna erişmiş bulunuyor, toplantılara katılıyor, emirler veriyordu.

İstanbul'da Arnavut Boşnak sipahi zorbaları, Kösem'in gözdesi vezirâzam Hafız Ahmed Paşa'yı hadef aldılar. Her zorbanın yanında birkaç yüz yeniçeri bulunuyordu. Hüsrev yanlılarıyla Receb Paşa yanlıları mücadeleye girdiler. Böylece, 1632'de ciddi bir şekilde iktidar sorunu çıkmış bulunuyordu. Aslında çekişme saray ile yeniçeri desteğini alan ve bağımsız hareket eden Hüsrev arasında idi. 1632'de ya Kösem, oğlu Murad'ın gerçek pâdişah olarak kendisinin yerini almasını doğru bulmuş olmalı, yahut artık devlet işlerinde faal rol oynamaya başlayan genç pâdişah, annesi yerine geçmeye karar vermiş olmalıdır. 1632'deki değişiklik bu iktidar bunalımından kaynaklanmıştır.

Zorbalar, vezirâzamın azline neden olanları kılıçtan geçireceklerini ilân ediyorlardı. Hedefte Hafız Ahmed Paşa, Defterdar Mustafa Paşa (maaşlardan ve paradan sorumlu), sarayın akıl hocası eski musahib Yeniçeri Hasan Halife ve saraya yakın musahib Musa Çelebi vardı. Zorbalar 17 kişinin başını istiyorlardı. Atmeydanı yine isyancıların toplantı merkezi oldu. Istanbul'da dükkanlar kapandı, "ehl-i ırz olanlar" korkudan evlerine kapandı, bazıları şehirden kaçtı. Yeniçeriler Saray'a hücum etti. İçeride Kösem ve oğlu pâdişah, âsileri "bugün sabredin" diye yatıştırmak istediler, fakat zorbalar üç gün saray ▶

önüne geldiler ve adları geçenlerin teslimini istediler. Üçüncü gün ulemayı yanlarına alıp sarayda Orta-Kapı'ya kadar girdiler. Sarayda Divân (hükümet) toplantısı iptal olundu. Pâdişahı dışarı çağırıyorlardı. İçeride saltanat değişikliğinden korkuyorlardı. Enderun ağaları genç pâdişahı aralarına alıp Harem'e, Kösem'in yanına götürdüler. Âsîler, Harem'e girmek istediler. 17 kişi teslim olunmazsa, pâdişahın kendisini tehdit etmeye başladılar. II. Osman vakası akla geliyordu. Harem ağaları pâdişahı Harem'e götürdüler ve kapıyı kapadılar. Kapıya dayanan zorbalar hiddet içinde bağrışıyordu. Bu ayaklanmayı tahrik ettiği bilinen Recep Paşa, Hüsrev Paşa davasını benimsemişti. Bu olaylar sırasında Kösem değil, Sultan Murad kendisi konuşuyordu. Durumunu tehlikeli gördü. Bostancıbaşı Cafer Ağa'yı gönderip, zorbalarca başı istenen Hafız Ahmed Paşa'yı feda etmekten başka çare olmadığını gördü. Babussaâde'de tahtı üzerinde oturup zorbaları huzuruna çağırdı. İki sipahi, iki yeniçeri seçip göndermelerini istedi, onlara yaptıklarının din ve devletin namusunu bozduğunu söyleyip öğütlerde bulundu. Asker isteklerinde ısrar edince, yoksa isyan bitmez diye tehdit ettiler. O sırada Hafız Ahmed abdest almış bekliyordu. Darussaâde'den çıkıp pâdişahın yanına geldi: "Pâdişahım bin Hafız yoluna fedâ ... beni şehîd etsinler" deyip, duasını okuyup zorbalara teslim oldu.

Pâdişah, elindeki mendili yüzüne kapayıp gözyaşlarını tutamadı. Orada hazır olan enderun ağaları ve divan erbabı herkes gözyaşlarına boğuldu. Meydana yürüyen Hafız Ahmed Paşa üzerine gelen bir sipahiye bir yumruk attı; sipahi yıkıldı, kalktı, hançeriyle "başından vurup kulağına kadar" yaraladı. Ötekiler de, paşa üzerine kılıç ve hançerle atıldılar; bir yeniçeri göğsü üzerine çıkıp bıçağıyla boğazını kesti, paşa şehîd olarak can verdi. Bu korkunç sahne pâdişahın gözleri önünde cereyan etti. Sultan Murad daha fazla bu sahneyi görmemek için içinden "peygamber ve pâdişaha itaat etmez zalimler, sizlerden bunun nasıl intikamını alırım görürsünüz" diye kalkıp Babussaâde'den içeri çekildi. Katiller Atmeydanı'na gittiler. Pâdişah, Receb Paşa'yı vezirâzamlığa getirdi.

Sipâhiler, Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin de başını istemek azgınlığında bulundular. Pâdişah onu da azletti. Müfti kaçıp gizlenmişti. Pâdişah tüm yüksek makamlarda bulunanları, zorbaların isteği üzerine azletmek zorunda kaldı. Sipâhiler, yeniçeri ağası Hasan Ağa'yı da katletmek istediler, yeniçeriler karşı çıktı, iki asker tâifesi arasında ittifak bozuldu. Recap Paşa siyasi olaylarda kilit rolü oynayan iktidardaki din adamlarını da değiştirmek için zorbaları kullandı. Zorbalar, Süleymaniye Camii vâizi, pâdişahın yakını Şeyh Kadı-zâde eli ile bir arzıhal sundular ve rüşvetle suçladıkları kadıaskerleri yerlerinden attırdılar. Sultan Murad o zamanki koşullarda zorbaların bütün isteklerini yerine getirmek zorunda kalıyordu.

Padişahın Portresi, 2000

IV. MURAD TOPKAPI SARAYI'NDA Kösem Sultan'ın büyük oğlu Sultan IV. Murad seferleri kadar sarayda tertiplediği dillere destan eğlenceleriyle de ünlüydü.

Harem kadınları üzerinde etraflı bir araştırma yayınlayan Necdet Sakaoğlu'nun Kösem'in tarihî rolü üzerinde vardığı sonuç kayda değer.[12] Sakaoğlu'na göre Kösem, I. Ahmed'e 10 yıldan fazla hasekilik etti, "1617-1648 arasındaki toplam 31 yıllık saltanatında" dört sultan gördü. Bu 31 yılda büyük bunalımlarda "devleti ayakta tutan, hanedanın sönmesini önleyen" Kösem Sultan'dır, Hüseyin Ayvansarayî'nin Kösem hakkında söylediği "devletin dayanağı" hükmünü Sakaoğlu da paylaşır.

Sakaoğlu, Kösem Sultan'ın, oğulları IV. Murad ve (1623-1640) ve I. İbrahim (1640-1648) zamanlarında "iki veya üç kez saltanat nâibliğini üstlendiğini" öne sürer. Osmanlı hanedanında *nâiblik* kurumu yoktur. Fakat IV. Murad'ın çocukluk döneminde (1623-1632) devlet işlerini oğlu adına doğrudan doğruya yürüttüğünü, kendisine vezirâzamın arzlarında "devletli" diye hitab edildiğini Topkapı Sarayı belgeleri kesinlikle ortaya koymaktadır. Bu kargaşa döneminde onun fiilen devlet işlerinde son kararları veren bir otorite olduğuna kuşku yoktur. Bu nedenle, hukuken olmasa da Kösem'in fiilen saltanat nâibi olduğu hükmü doğrudur. Sakaoğlu'nun hükmüne katılıyoruz: "Kösem Mahpeyker'i valide sultanlar sıralamasının dışında, Osmanlı tarihinin kritik bir evresini yönlendiren *Büyük Valide* konumunda görmemiz gerekiyor." ■

12 Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yay. 2008, 224-232; Sakaoğlu, "Erkek Tarihçiler Osmanlı Tarihi'nin en güçlü kadınını nasıl kurban etti", *NTV Tarih*, no. 21 (Ekim 2010).

ÇANAKKALE 1915: CEPHEDEN YAZILAN
AŞK MEKTUPLARI VE SAVAŞ GÜNLÜKLERİ

BÜYÜK PROJE 18 MART'TA BAŞLIYOR: ÇANAKKALE SAVAŞI GÜN GÜN, SAAT SAAT TWITTER'DA YAŞANACAK

NTV tarih

SAYI 38
BUGÜNÜ ANLAMAK İÇİN
MART 2012 - 7,5 TL
KKTC Fiyatı 9 TL

ISSN 1308-7878
9 771308 787801

VAHŞİ BATI

SOLUKBENİZLİ'NİN İYİ, KÖTÜ VE ÇİRKİN GEÇMİŞİ

Hollywood'dan gerçeğe
Batı Amerika'nın fethi

HALİL İNALCIK YAZIYOR KÖSEM SULTAN
VE OSMANLILARDA İÇSAVAŞ DÖNEMİ